

UDK 009:[821+004]
Originalni naučni rad
Original scientific paper

Srebren Dizdar

POKUŠAJ IZLASKA IZ KRIZE HUMANISTIČKIH NAUKA IZ UGLA PROUČAVANJA KNJIŽEVNOSTI U INFORMATIČKOM DOBU 21. STOLJEĆA

Posljednjih 20-tak godina se uveliko govori o opadanju interesa za proučavanje humanističkih nauka u cjelini, o čemu zorno govori i uticajni izvještaj s Univerziteta Harvard iz maja 2013. godine. Uz to se nerijetko ističe da su humanističke i društvene nauke u svojevrsnoj krizi i povlačenju pred agresivnim razvojem prirodnih, tehničkih, a osobito informatičkih disciplina u globalnom okruženju 21. stoljeća. U radu će se pokušati pokazati neke osnovne značajke u svojevrsnoj promjeni skoro 300 godina dugog perioda izrastanja i razvoja *humaniore* kao posve specifičnog iskaza Modernizma, obilježenog pojavom prve industrijske revolucije i potrebom za uspostavljanje nove paradigme u okviru uspostave čvrstog obrazovnog, akademskog i naučnog sistema, koji je odigrao bitnu ulogu u razvoju svjetskih kretanja tokom 19. i 20. stoljeća. Navest će se i ključne odrednice tog sistema – javni i privatni univerziteti, naučne institucije, biblioteke, akademske publikacije i prateće izdavaštvo, stručni i naučni skupovi, te i mjerila za ocjenjivanje postignuća kako svakog pojedinca, a još više i cjelokupne zajednice istraživača. Ta će se kretanja pratiti iz vizure uspostave i svekolikog razvoja filoloških, a osobito književnih studija, te će se upravo u tom segmentu ukazati na osobitosti skorašnje krize humanističkih disciplina.

Pri tome se otvara pitanje potrebe, pa i svrshodnosti proučavanja književnosti uopće, ili, pak, i kao metodologija studija književnosti. Njen zamišljeni mogući krajnji cilj jeste da se multidisciplinarnim proučavanjem pomogne da se dođe do svrhe nauke o književnosti, te da se ona fundira uz bok sa drugim sličnim „naukama“ i njihovim disciplinama. Metodologija proučavanja književnosti bi se i mogla shvatiti kao specijalizirana podvrsta Opće metodologije

humanističkih disciplina, čiji je osnovni zadatak da proučava i razvija metode kojima se istražuju, raščlanjuju, tumače i vrednuju književne pojave našeg doba. Danas se više ne postavlja pitanje o tome da li je to jedinstvena metoda ili saradnja više različitih metoda — budući je uvjerenje o samo jednoj „univerzalnoj“ metodi davno prevaziđeno, a dominira shvatanje o potrebi usvajanja iskustava mnogih i raznorodnih učenja. Da li će se u određivanju „književnosti“ naglasak prebaciti sa pojedinačnog na ono što se da zamisliti kao pretpostavljena ukupnost SVIH djela koja se, primjenom ili užeg kriterija da se radi o onome što se smatra da je jezička umjetnina kao „tekst“, ili onog šireg da to mogu biti i brojne pomiješane, hibridne književne forme, ostaje da se vidi u budućnosti.

Rad će nastojati da ukaže i na mogućnosti savladavanja kriznih žarišta i ponuditi smjernice ne samo za opstanak nego i budući razvoj humanističkih nauka, a napose studija književnosti.

Ključne riječi: kriza humanističkih nauka, svrsishodost proučavanja književnosti, metodologija književnih studija u informatičkom dobu.

Posljednjih 20-tak godina se uveliko govori o opadanju interesa za proučavanje humanističkih nauka u cjelini, o čemu zorno govori i uticajni izvještaj s Univerziteta Harvard iz maja 2013. godine Taj izvještaj, pod znakovitim nazivom „The Teaching of the Arts and Humanities at Harvard College: Mapping the Future“ („Podučavanje slobodnih vještina i humanističkih nauka: Mapiranje budućnosti“), na nekih 70-tak stranica ukazuje na prijeku potrebu da se redefinira mjesto i uloga humanističkih disciplina u vremenu kada se one potiskuju ne samo u stranu nego i u neku vrstu „ropotarnice prošlosti“ (Mapping the Future 2013). Uz to se, na više mjesta u tom značajnom dokumentu, nerijetko ističe da su humanističke i društvene nauke u svojevrsnoj krizi i povlačenju pred agresivnim razvojem prirodnih, tehničkih, a osobito informatičkih disciplina u globalnom okruženju 21. stoljeća. O tome, uostalom, govori i stav istaknutog ekonomiste i konsultanta globalizacijskih procesa s prelaza iz 20. u 21. stoljeće, Jeffreyja Sachsa, da se isključiva prednost treba dati onim disciplinama koje će na najbolji način pripremiti sadašnje generacije studenata da ovladaju informatičkim tehnologijama, prvenstveno u domenu onoga što se naziva „tvrđim“, egzaktnim naukama, a osobito u onom dijelu koji se određuje engleskom skraćenicom STEM (Science, Technology, Engineering, Mathematics – nauka, tehnologija, tehničke discipline, matematika) jer budućnost pripada samo njima, a nikako i dosadašnjem, staromodnom konceptu tzv. „liberalnog obrazovanja“. Nije bez razloga Martha Nussbaum tu ključnu promjenu orijentacije nazvala „tihom

krizom“ („The Silent Crisis“) humanističkih i društvenih nauka u našem vremenu. Pri tome je ukazala na činjenicu da tu krizu nisu potakli samo ogromni ekonomski potresi zapadnog, kapitalističkog svijeta 2007–2008. godine (Nussbaum 2010: 1–11). Nju preživljavaju i mnoge zemlje Trećeg i bivšeg komunističkog svijeta u kojima je „zaživjela“ ideja demokratskog društva zarad koje se u tim sredinama prelakom odriču svih onih valjanih tekovina humanističkog obrazovanja, kako je bilo uspostavljeno u zapadnoevropskom civilizacijskom krugu tokom 18. i 19. stoljeća; dakle, u doba koje se označava kao „prosvjetiteljstvo“ i „Prva industrijska revolucija“. Autori dokumenta „Mapping the Future“ ukazuju upravo na to razdoblje kao presudno za učvršćivanje temeljnih postulata humanizma i renesanse u Evropi od sredine 15. do kraja 17. stoljeća, kada su stvoreni solidni temelji za širenjem pismenosti, kulture i civilizacijskih pomaka baš na srednjovjekovnim zasadama tzv. „artes liberales“, odnosno „sedam slobodnih vještina (*trivium* /gramatika, retorika i dijalektika/ i *quadrivium* /gdje su smještene matematičke vještine zasnovane na određenim veličinama koje se mogu izmjeriti, bilo da su u pitanju aritmetički brojevi /aritmetika/, geometrijske figure /geometrija/, razmaci između planeta /astrologija/ ili muzički tonovi /muzika/) (Teeuwen 2005: 73–76).

Ovdje će se pokušati pokazati neke osnovne značajke u svojevrsnoj promjeni paradigme i u skoro 300 godina dugog perioda izrastanja i razvoja *humaniore* kao posve specifičnog iskaza modernog doba, obilježenog pojavom prve industrijske revolucije i potrebom za uspostavljanje nove paradigme u okviru uspostave čvrstog obrazovnog, akademskog i naučnog sistema, koji je odigrao bitnu ulogu u razvoju svjetskih kretanja tokom 19. i 20. stoljeća. On se ustoličio početkom 19. stoljeća u njemačkim zemljama. Analogno dobro organiziranoj industrijskoj proizvodnji, koja se sve više usložnjavala tokom 17. i 18. stoljeća i poprimala jasno uspostavljenu radnu i upravljačko-hijerarhijsku strukturu, u razjedinjenim njemačkim državicama se potkraj 18. stoljeća razvila ideja o potrebi da se na sličan način organiziraju i dotadašnje visoke škole, odnosno univerziteti. Dijelom je do promjene stava došlo pod uticajem revolucionarnih gibanja u susjednoj Francuskoj, koja je, kao što svjedoče radovi istaknutog francuskog mislioca Michela Foucaulta (1926–1984.)¹, prednjačila u procesu prelaska iz manufakturne proizvodnje ka razvijenom industrijskom društvu. Nove okolnosti tražile su ne samo dobro strukturiranu i tehnološki zaokruženu proizvodnju nego i izvrsno obučenu radnu snagu, koja će biti

---

¹ Michel Foucault, *Les Mots et les Choses: Une archéologie des sciences humaines (Riječi i stvari. Arheologija humanističkih znanosti)*, Gallimard, Paris, 1966; te Michel Foucault, *Surveiller et punir: naissance de la prison (Nadzor i kazna: Rađanje zatvora)*, Gallimard, Paris, 1975.

u stanju pravilno upravljati mašinama i postići maksimalnu efikasnost u stvaranju krajnjeg proizvoda i njegovog potonjeg plasmana na tržište.

Tada je došlo do pravog preobražaja već dobrano okamenjenog srednjovjekovnog načina podučavanja kako na onoj osnovnoj tako i na najvišoj, univerzitetskoj razini. Tome je, svakako, doprinijelo i sve veće širenje pismenosti u Evropi nakon izuma Gutenbergove tipografske prese sredinom 15. stoljeća, te opći polet u doba renesanse, kada se u zapadnoevropskom kulturnom prostoru promijenio odnos prema stjecanju i primjeni raznovrsnih znanja iz posve različitih disciplina. Osim dotad nepriko-snovenih proučavanja religijskih dogmi i, općenito, pitanja vezanih za širi spektar humanističkih disciplina, javlja se sve veća potreba za prirodnim i „egzaktnim“ nauka-ma naspram dotad pretežno spekulativnim disciplinama, koje nisu mogle odgovoriti izazovima novog doba. Ne treba zaboraviti da je doba prosvjetiteljstva tokom 18. stoljeća dodatno potaknulo zanimanje za tekovine antičkog svijeta, koji je, u svoje vrijeme – prije dvije i po hiljade godina – posvećivao dužnu pažnju obrazovanju građana helenskog *polisa* za javne dužnosti, odnosno upravljanje državnim poslovima. U izmijenjenim okolnostima, kao i nastajanju države u savremenom poimanju tog pojma (*nation-state*), trebalo je smisliti novu paradigmu obrazovanja kao moćnog sredstva za unapređenje industrijske proizvodnje, ali i drugačije, pragmatičnije organizacije državne/javne uprave. Shodno tome, osim bazičnih vještina čitanja i pisanja, koji su, osobito u protestantskim državama centralne i sjeverne Evrope, bile neophodne za proučavanje Biblije, trebalo je osmisliti lepezu dodatnih kompetencija i vještina kako bi se stvorila relativno obrazovana radna snaga za potrebe industrije. Time bi se osigurao i ekonomski napredak zemlje, što bi, u krajnjem ishodu, barem kad je riječ o njemačkim zemljama, vodilo i ka uspostavljanju snažne, centralističke države, po uzoru na Francusku, sada već moćnog carstva pod vladavinom Napoleona I. Bonaparte na početku 19. stoljeća.

HUMBOLDTOV KONCEPT UNIVERZITETA

Pri tome je ključnu ulogu odigrao stariji brat njemačkog prirodoslovca, istraživača i mislioca raskošne, renesansne erudicije Alexandra von Humboldta (1769–1869.), istaknuti filozof, lingvist i jedno vrijeme pruski ministar obrazovanja Friedrich Wilhelm Christian Karl Ferdinand Freiherr von Humboldt (1767–1835.), čije su se ideje razvile pod uticajem klasičnog filologa Friedricha Augusta Wolfa (1759–1824.) i književnika Friedricha Schillera (1759–1805.). Humboldtovi stavovi o obrazovanju

općenito, a napose o visokoškolskom obrazovanju, bitno su uticali na razvoj univerziteta u zapadnoj Evropi, a jednim dijelom i u SAD-u, u prvoj polovici 19. stoljeća. Wilhelm von Humboldt je u svojim raspravama razradio neke, tada već dobro poznate stavove njemačkog klasičnog filozofa Jochana Gottliebea Fichtea (1762–1814.) iz 1807.² i protestantskog pastora Friedricha Daniela Ernsta Schleiermачera (1768–1834.) iz 1808. godine³ i primijenio ih u praksi na tek osnovanom Univerzitetu u Berlinu, 1810. godine. Treba spomenuti da je Fichte naginjao nekoj vrsti akademskog elitizma jer je smatrao da strukovne studije ne treba dizati na univerzitetsku razinu, dok je Schleiermacher bio donekle demokratičniji u svom pristupu budući da je zastupao mišljenje da i sve „praktične“ discipline – poput prava, medicine, pa i teologije – treba podići na najvišu razinu proučavanja, usprkos svom nespornom humanističko-teološkom uklonu.

Po von Humboldtovoj zamisli, univerzitet je istovremeno bio i nastavak školovanja u osnovnoj i srednjoj školi, gdje je uspostavljena razlika između škola općeg tipa ili gimnazija (*Gymnasien*) i strukovnih škola (*Technische Hochschulen*), ali se i značajno razlikovao po tome što je u prvi plan istakao potrebu za tijesnom

---

² Fichte je u svojim radovima, nastalim kao kritika nekih Kantovih shvatanja u toku njegovog tzv. Jenskog jenskog perioda 1795/1796. godine, dosljedno promovirao princip koji je nazvao *Wissenschaftslehre*, što bi se moglo prevesti kao „teorija znanja“, „nauka ili doktrina o znanju“, pa i „nauka o nauci“. Prelaskom u Berlin dalje je razvijao svoje ideje, pri čemu valja spomenuti njegovo poimanje historije, koje se odvija u pet razdoblja ili stadija. Po njegovom mišljenju, iznesenom u djelu *Die Grundzüge des gegenwärtigen Zeitalters (Karakteristike sadašnjeg doba, 1806.)*, čovječanstvo se nalazi u trećem stadiju, u kojem se, u kontinuiranom hodu od instinkta ka razumu, događa oslobađanje od instinkata i vanjskih autoriteta, nakon čega će se čovječanstvo usmjeriti ka stanju svijeta u kojem će postati samosvjesno svog značaja u ozračju razuma. U *Die Reden an die deutsche Nation (Pismima njemačkoj naciji, nizu javnih predavanja iz 1808. godine)*, Fichte predviđa stvaranje novog oblika državnog obrazovanja, koje će omogućiti njemačkom narodu/naciji, koji tek treba da nastanu u vremenu koje dolazi, da dosegne četvrti i peti stadij razvoja kao konačno ostvarenje sveopće prevlasti razuma. Kada je 1810. otvoren Pruski univerzitet u Berlinu, on je postao prvi dekan Filozofskog fakulteta u njegovom sklopu, a godinu dana kasnije i rektor Univerziteta, sve do nagle smrti u januaru 1814.

³ Friedrich Daniel Ernst Schleiermacher, *Gelegentliche Gedanken über Universitäten in deutschem Sinn. Nebst einem Anhang über eine neu zu errichtende (Povremena razmišljanja o njemačkim univerzitetima, Berlin, 1808)*. Schleiermacher je bio izuzetno obrazovan čovjek ne samo za svoje vrijeme nego i u odnosu na ono što bi se, iz naše perspektive, moglo nazvati „renesansnim umom“. Kao protestantski pastor bio je dobro upoznat sa pitanjima moralne teorije, helenske filozofije, bavio se hermeneutikom, prevodio je Platona, a osobito ga je zanimao odnos autonomije pojedinca prema široj ljudskoj zajednici i ideji „općeg dobra“. U svjetlu vojnih poraza Pruske u sruzu s Napoleonovim armijama nakon bitke kod Jene 1807., bio je veoma zainteresiran za ključna pitanja o politici i obrazovanju kao dijelu velike reforme Kraljevine Pruske, te je napisao traktat o toj temi pod gornjim nazivom u periodu između oktobra i decembra 1807. godine, a objavio ga zajedno sa izdavačem Georgom Reimerom u martu 1808. godine.

Pojedinosti o nastanku i razvoju ideje novog univerziteta, te o doprinosu von Humboldta, Fichtea i Schleiermачera, uglavnom su prenesene iz kapitalnog djela Walter Rüegg, gen. ed., *A History of the University in Europe. Volume III. Universities in the Nineteenth and early Twentieth Century (1800–1945)*, Cambridge University Press, Cambridge, 2004.

vezom između podučavanja i istraživačkih aktivnosti u posve slobodnoj atmosferi neke buduće akademske zajednice. Pri tome je bilo potrebno otvoriti prostor stalnom propitivanju svih tadašnjih i budućih znanstvenih disciplina u ozračju izvanredno dobro strukturirane i uspostavljene saradnje između izuzetno kvalificiranih univerzitetskih nastavnika i dobro motiviranih studenata. U toj vrsti sinergije mogli su se očekivati značajni pomoci, kako u broju svršenih studenata, tako i u pogledu njihove stručnosti i spremnosti da novostečena znanja kvalitetno primjene u praksi.

NASTANAK I OSOBITOSTI RAZVOJA VISOKOŠKOLSKIH STUDIJA U 19. STOLJEĆU

Iako Von Humboldt nije uspio da do kraja provede svoje ideje u život, vrijeme mu je dalo za pravo. U drugoj polovici 19. stoljeća postepeno se uobličila ideja o potrebi dobro strukturiranog sistema javnog obrazovanja u zapadnoj Evropi. U tim aktivnostima je, ponovo, prednjačila Francuska, koja je nastojala da školstvo konačno otrgne od uticaja vjerskih institucija, u okviru kojih se ono stoljećima prije, od srednjeg vijeka, i razvijalo, uz samostane i druga veća središta pismenosti, te da ga prisposodi sa sve većim zahtjevima industrijskog društva.

Međutim, nakon skoro 200 godina primjene tog trostepenog sistema univerzitetskih studija, postalo je jasno da je neophodno krenuti u značajniju reformu tako postavljenog njemačko-francuskog („humboldtovskog“) modela, te, u osvit posve-mašnje globalizacije, pristupiti i procesu ujednačavanja obrazovanja na univerzitetskoj razini. To je bila okosnica budućeg sistema humanističkih disciplina, koji se uveo u širu sliku razvoja industrijskih društva, u kojima je, usporedo sa razvojem prirodnih ili egzaktnih nauka (biologije, hemije, fizike, geologije i sl.) došlo i do sve većeg zanimanja za kolektivitet ljudskog življenja u novim okolnostima. To je polučilo nastanak tzv. društvenih nauka (sociologija, antropologija, psihologija, pedagogija i sl.), ali su sve one, barem tokom 19. stoljeća ostali u sjeni ogromnog napora u oblasti proučavanja prebogate tradicije klasične evropske prošlosti – helenskog i rimskog doba. Istini za volju, treba reći da to zanimanje traje od otkrivanja brojnih tekstova iz antičke evropske baštine preko njihovih sačuvanih prijevoda na arapskom jeziku u doba kada se islamski povijesni civilizacijski krug počeo približavati evropskim prostorima od sredine 8. stoljeća (bitka kod Poitiersa) i višestoljetnim prisustvom kako na području Iberijskog poluotoka do zemalja Jugoistočne Evrope, odnosno, Balkana u vrijeme prodora Osmanlija u 15. i 16.

stoljeću. Dubinsko proučavanje antičkih tekstova („ad fontes“) i njihova minuciozna filološko-hermeneutička obrada utrla su put ka nastanku prvih naučnih časopisa u Parizu (*Journal des savants*, 1665) u Francuskoj i *Philosophical Transactions of the Royal Society*, iste godine u Londonu u Engleskoj. Tome su pogodovale i bogate mecene iz kraljevskih i općenito plemićkih porodica, koji su svoje privatne biblioteke rado ustupali budućim univerzitetskim i nacionalnim (državnim) bibliotekama kao neophodnog depozitorija sakupljene ljudske mudrosti u vidu teksta ili knjige. Tu praksu su kasnije nastavili i istaknuti mislioci i istraživači, te putnici u daleke prekomorske zemlje, iz kojih su prenosili i prva dublja saznanja o kulturnim postignućima tamošnjih kultura (drevne Kine, Japana, Indije i Perzije, te i arapsko-turskog, odnosno islamskog svijeta u cjelini).

SISTEM HUMANISTIČKIH DISCIPLINA I NJEGOVA STRUKTURA

Humboldtova reforma visokog obrazovanja postala je okosnica nekoliko ključnih odrednica tog i baš takvog sistema humanističkih disciplina. U osnovi njegove izvanredno razvijene strukture bili su: javni i privatni univerziteti (naročito u SAD-u), naučne institucije poput učenih društava i potonjih akademija nauka i umjetnosti, te brojnih drugih specijaliziranih društava osnovanih za potrebe povezivanja zajednice istraživača i stručnjaka oko dijela neke usko specijalizirane discipline, potom, goleme nacionalne i univerzitetske biblioteke, naučni instituti ili zavodi, te i (bez)brojne akademske publikacije i prateće izdavaštvo u vidu stotina izdavačkih kuća, koje su budno pratile i objavljivale vrijedne radove hiljada predanih znanstvenika, pretežno u euro-američkom društvenom kontekstu. Postepeno se razvila potreba da se rezultati tog stvaralačkog napora prezentiraju u okviru užeg kruga kvalificiranih znalaca, te se, poslije javnih predavanja i debata oko neke značajne, nerijetko i kontroverzne, teme pristupalo i organiziranju stručnih i naučnih skupova kao svojevrsnih javnih foruma za iznošenje smjelih zahvata u dubinu i širinu postojećih i otvaranju novih znanstvenih disciplina. Usporedno s tom i takvom promocijom postignuća i njihovih autora, počela su se uobličavati i određena mjerila za ocjenjivanje kako količine, a još i više, kvaliteta tih postignuća; kako za svakog pojedinca, a još više i za cjelokupnu zajednicu istraživača.

Ta kretanja su bila naročito intenzivna iz vizure uspostave i svekolikog razvoja filoloških, a osobito književnih studija, te se upravo u tom segmentu želi ukazati na

osobitosti skorašnje krize humanističkih disciplina. Od nekadašnjeg čvrstog odnosa na relaciji autor – izdavač – objavljeno djelo, s jedne strane, te djelo – stručna kritika i čitalačka publika, s druge strane, gdje je objavljeno djelo kao „tekst“, kao „dokument“, imalo mogućnost i kritičke i popularne recepcije kao dio općeg kulturnog prostora jednog društva u posve određenom stupnju historijskog razvoja, već potkraj 19. stoljeća došlo je do „načinjanja“ te neprikosnovene pozicije pisanog teksta u ozračju tzv. Gutenbergove galaksije. Naime, tehničkim izumima kao što su: fonograf (gramofon) – ploče, film, radio, zvučni film, crno-bijela TV, film u boji, TV u boji, magnetofon, kasetofon (audiokaseta), te i videorekorder – VHS videotraka u razdoblju od 1880. do početka 1980-tih godina stvoreni su masovni analogni mediji, koji su slikom i zvukom počeli da narušavaju dotadašnji isključivi primat teksta. Prodorom globalizacije i potonjim razvojem informacionih tehnologija potkraj 1980-tih nastupilo je tzv. digitalno doba (*the Digital Age*), čiji su prvi proizvodi bili: personalni računar/laptop, CD i DVD. Nakon toga su se izvanredno brzo nametnuli i drugi, tehnološki složeniji izumi kao što su: Internet, Ipad, mobilni telefon, HDTV, satelitska i kablovska TV, mp3, pametni telefon, Ipad, te i digitalna, elektronska (eKnjiga), da bi sve to bilo, u konačnici, uvezano konceptom „mreže“ (network). U njima su se definitivno pozicionirali WWW (World Wide Web) i brojne društvene mreže, kao što su Facebook, Twitter, LinkedIn, Instagram itd. Oni su svojim nevjerojatnim mogućnostima komuniciranja u svako doba i na svakom mjestu povezale na stotine miliona korisnika u dotad neviđenu strukturu, koja opstaje, prije svega, zbog otvorenosti koncepta i njegove masovne primjene u doslovno cijelom svijetu. Naime, bilo ko, ko posjeduje ogovarajuću opremu i neophodne tehničke sposobnosti vještine, može postaviti svoje, ili preuzeti mnogobrojne raspoložive sadržaje koji se množe iz trenutka u trenutak stvarajući posve nenormalno, ogromno virtuelno tržište.

MEDIJSKA ENTROPIJA

U takvom obilju ponude, svojevrsne medijske entropije, mijenja se i odnos proizvođača multimedijских sadržaja prema njihovim krajnjim korisnicima. Nekadašnji kolektivni mediji (film, radio, TV, te, u neku ruku, i knjiga) se sve više individualiziraju, pa se digitalni mediji pojavljuju u dvojakom obliku. S jedne strane su okrenuti pojedinačnom korisniku, koji posjedovanjem određenog digitalnog aparata, ili više njih istovremeno u različitim formatima, ima mogućnost da stvara

vlastite medijateke – od muzike, filma, videa do knjige. S druge strane, promovira se i osnažuje koncept umreženosti ili višekratnog povezivanja, koji se sastoji od potencijalno ogromnog broja aktivnih sudionika. U takvom okruženju se sudionici procesa od pasivnih korisnika, konzumenata kulturnih tvorevina, pretvaraju u „stvaraoc“ raznoraznih hibridnih medijskih formi. Tako se stvara privid demokratizacije kulturnog prostora u kojem baš svako, a ne izdvojeni talentirani umjetnik, može ravnopravno da zaposjeda prostore kulturnog tržišta, te da na njemu bude ujedno i stvaralac (demijurg) i korisnik (konzument). U tom procesu na najvećem gubitku su štampani proizvodi – novine, časopisi i knjige. U takvoj situaciji, svaki pojedinac postaje neka vrsta idealnog borgesovskog čitaoca, ili, tačnije, konzumenta informacija, kako je to, u nekom drugom kontekstu, svojevremeno predvidio talijanski autor Italo Calvino:

„Ko smo mi, ko je svako od nas, ako ne kombinacija iskustava, infomacija, knjiga koje smo pročitali, stvari koje smo zamišljali? Svaki život je enciklopedija, biblioteka, inventar predmeta, niz stilova i svega onog što se može stalno pomicati i preslagivati na svaki mogući način koji se da zamisliti“ (Calvino 1988: 124).

Posmatrane u cjelovitosti pokušaja da se ne samo dopre do suštine književnosti kao zasebnog fenomena nego i njene suštine, odnosno do objektivnog tumačenja šta književnost jeste i u ukupnom historijskom slijedu i kroz pojedinačne uže cjeline, a napose i sama književna djela. U takvom multimedijском okruženju nekadašnji istrajni i posvećeni „čitaoci“ sve manje liče na razumna, osjećajna ljudska bića. Ili možda, ipak, ne... A oni drugi... proučavatelji? kritičari? naučnici? recipijenti? umjetnici? stvaraoci? kulturni pregaoci – jednom riječju, svi oni „proizvođači“, „demi-jurzi“ ili, još tačnije, „autori“ ili „kreatori“ proizvoda koji čine taj beskrajno primamljivi spektar humanistički orijentiranih „artefakata“? Šta je s njima? A, pogotovo, šta je sa ukupnom količinom tih proizvoda koje treba „konzimirati“? U vremenima sveopće kvantifikacije neko se upitao koliko je knjiga danas u opticaju u svijetu. Googleov softverski inženjer Leonid Taycher ponudio je odgovor. Google je prikupio metapodatke iz različitih izvora (više od 150), koji uključuju biblioteke, najveći katalog knjiga na svijetu WorldCat, komercijalne izvore... Kad se sve konačno, sabralo, baza podataka dosegla je gotovo milijardu jedinstvenih „sirovih“ upisa ili metapodataka. Potom je sve to trebalo svesti na razumnu mjeru. Brojali su se samo naslovi, a ne svi odštampani primjerci neke knjige, izbacile su se sve ne-knjige, poput mikroformi, audiozapisa, videa, karata, majica s ISBN-ovima... Konačni rezultat pokazao je da je u današnjem svijetu prisutno gotovo 130 miliona knjiga. Ili, barem

ih je bilo toliko do nedjelje, 1. avgusta 2010. Dvije godine kasnije, ti su podaci ponešto profiltrirani, te se smatra da je 2012. na svijetu bilo 2.200.000 novih naslova naspram 129.864.880 izdanja, što štampanih, što onih elektronskih ili digitalnih.

Ovo ogromno obilje naslova i broja dostupnih primjeraka, čak i u suženom, reprezentativnom obimu, navodi na dodatnu potrebu određivanja nekog imaginarnog, ograničenog „predmeta promatranja“ za ocjenjivanje i daljnje analiziranje.

GRANICE KORPUSA PROUČAVANJA

To znači da se moraju postaviti neke granice, koje su, ipak, neminovne, ako ništa drugo a ono zbog kakvog-takvog koherentnog korpusa književnih djela o čijim se osobitostima može postići viši stepen saglasnosti. Time se neprestano obnavlja i perpetuira stvarna mogućnost zasnivanja skupa koherentnih metodoloških promišljanja u onom dijelu koji se odnosi na obim i dubinu analiziranja književnosti i na sinhronijskoj i u dijahronijskoj razini.

To nipošto ne znači da treba zanemariti ili odbaciti bilo kakvu književnu tvorevinu koju vrijedi proučavati, iako se, možda, mora nalaziti na nižoj stepenici pretpostavljenih vrijednosnih ljestvica. Posve je izvjesno da će se književnost transformirati ukorak sa daljim razvojem digitalnih medija i da će protejski crpiti snagu iz nekih drugačijih narativa, ali i iz potrebe čovjeka, da, napretku usprkos, stvara mitove i priča nove narative, u kojima će se moći otkriti odjeci nekadašnjih sličnih podviga i poduhvata iz virtuelnog Muzeja književnih junaka. Sličan proces se događao kad god se uvodio drugačiji medij za bilježenje svih vrsta umjetničkog izričaja, a u književnosti se vidi i po tome što je usmena književnost nadživjela sve vrste naknadno razvijanih simboličkog zapisa. Posmatrane u cjelovitosti pokušaja da se ne samo dopre do suštine književnosti kao zasebnog fenomena nego i njene suštine, odnosno do objektivnog tumačenja šta književnost jeste i u ukupnom historijskom slijedu i kroz pojedinačne uže cjeline, a napose i sama književna djela, svi ovi pokušaji objašnjavanja književnosti mogu se smatrati dijelovima svjesnih napora umnih ljudi kroz historiju da pokušaju konstituirati ako ne već sasvim zasebnu disciplinu, a ono skup disciplina koje se od 19. stoljeća do naših dana označavaju kao ZNANOST/NAUKA O KNJIŽEVNOSTI.

NAUKA O KNJIŽEVNOSTI I NJENE SASTAVNICE

Danas se, općenito, smatra da se nauka o književnosti bavi proučavanjem raznih aspekata književnosti:

1. prirode književnosti,
2. oblika pojavljivanja književnosti u društvu i zajednici,
3. pitanjima značenja, strukture, historije,
4. pitanjima izricanja vrijednosti književnosti uopće i književne vrijednosti pojedinačno.

Tokom narastanja književnosti kroz vrijeme, ona se proučavala u okviru različitih disciplina, koje su se često preplitale i dopunjavale u okviru tradicionalno poimane filologije. U njoj su sabrane neke od disciplina nekadašnjeg *triviuma*: poetika, koja opisuje sistem, književne rodove i forme; retorika; koja opisuje elemente književnog iskaza, figure i trope (mikrostrukture stila i značenja, naratologija – opisuje osnove pripovijedanja, u svakodnevnici i književnom tekstu; te i versifikacija, koja opisuje stih i metriku. Filologija je svoj savremeni zamah dobila potkraj 18. i u prvoj polovini 19. stoljeća u Zapadnoj Evropi. Treba podsjetiti da je to vrijeme dvije velike revolucije – američke i francuske – te i početak propadanja nekadašnjih carstava, kao što je bilo španjolsko. S druge strane, kasnijom periodizacijom, to doba se u književnosti naziva „dobom romantizma“. Teoretičari epohe romantizma su kao osnovu ili sredstvo za identifikaciju pojedinca, izdvojili identifikaciju sa etnosom, odnosno narodom ili nacijom, odredili jezik, jer je on vidljivi simbol etničke pripadnosti, a, po njihovim shvatanjima, gramatika, rječnik i folklor su jedini pravi i neposredni izrazi nacionalnog identiteta. Tada se javljaju i zahtjevi da se i proučavanju književnosti pristupi na odvojeni, specijalizirani način, da se toj vrsti studija odredi predmet i opseg, te da se odvoji od nekadašnjeg izučavanja kroz filozofiju, a da se pokuša približiti egzaktnim naukama, među koje treba ubrojiti i one tek zasnovane, koje se bave društvom i njegovim fenomenima.

Dobar dio vrsnih poznavalaca književnosti, uključujući neke od najboljih u tadašnjim i potonjim akademskim krugovima, nije bio sklon da prihvati čak ni u dalekoj primisli mogućnost da postoji nekakva nauka ili znanost o književnosti jer je smatrao da književnost svojom osobitom pojavom odbija da se podvrgne nečemu što se u njihovim tumačenjima približava, pa čak i izjednačava, sa „tvrdom“ naukom. Pri tome su razložno upozoravali da dosadašnja iskustva u proučavanju književnosti novijeg vremena počivaju na dvije šire osnove. Jednu čini temeljito izučavanje

izvanknjiževnih elemenata (piščeva biografija, društveni, historijski i kulturni kontekst), čime su se naročito bavili tradicionalni načini proučavanja, kao što je filološko-pozitivistički pristup u zapadnoevropskoj misli sredine i druge polovine 19. stoljeća. Pozitivistička metoda nije raspolagala instrumentima analize i vrednovanja svog predmeta. Oni joj nisu ni bili potrebni, jer ona nije tražila odgovore u sâmom djelu nego oko i pored njega. Proučavanje književnosti nije uključivalo kritičko-interpretativni čin, pa su historija i književna kritika u njihovom poimanju ostali nepremostivo razjedinjeni. Metoda pozitivističke književne historije podrazumijevala je odvajanje subjektivnog utiska od „istinitog“, objektivnog saznanja, a impresionistička književna kritika, koja je shvaćena kao pustolovina duše zasnovana je na individualnoj osjetljivosti, te je time bila nepouzdan izvor spoznaje; našle su se na gotovo dijametralno suprotnim pozicijama. Tako su pozitivisti gomilali građu, ali je sama književnost ostajala izvan njihovog dometa sačuvana pod tom gomilom činjenica, važnih ne samo po sebi, ali istovremeno irelevantnih za umjetnički karakter književnosti. Svojom sistematičnošću, paradoksalno, pozitivizam je utemeljio historiju književnosti i afirmirao neke postulate na kojima se ona i danas razvija. To nije bilo dovoljno da se objasne i mnoge druge stvari o kojima će raspravljati buduće generacije kritičara, teoretičara i historičara.

ANTIPOZITIVISTIČKA POBUNA

Potkraj 19. i početkom 20. stoljeća dolazi do sve većih sumnji u mogućnost pozitivističkog pristupa jer se postepeno odbacuju socijalno-psihološki i kulturno-historijski kriteriji pri vrednovanju književnih ostvarenja. Antropologija i kulturna historija moraju biti u uskoj sprezi, pa nauka/znanost o čovjeku može biti utemeljena samo kao dijahronijska disciplina. One su bitan dio humanističkih znanosti, koje se naziva *Geisteswissenschaften* – duhovne znanosti – a ovakva misao preporučuje i razmatranje koje će pokušati da čovjeka, neponovljivu ljudsku ličnost, shvati u njenom realno životnom, konkretnom historijskom okruženju. Tvorac tog načina promišljanja i, čak, škole duhovno-historijskog metoda interpretacije bio je njemački mislilac Wilhelm Dilthey (1833–1912.). Taj pristup prenosi interes književno-znanstvenog bavljenja eksternim okruženjem na ideje i probleme koji se javljaju u određenim historijskim razdobljima i djelima i na duhovne povezanosti među njima. Budući da književnost uvodi naročito mlade ljude u razumijevanje života, ona za Diltheyja ima izvanredno važnu socijalnu funkciju. U shvatanju filozofskih kategorija Dilthey pravi

razliku između pojmova kao što su: *Verstehen* (razumijevanje) naspram *Verstand* i *Erklären* (objašnjavanje). Umjetnost i književno djelo on vidi kao simbole kreativne imaginacije, koja proizvodi osebjuni estetski *Erlebnis* ili doživljaj. To je unutarnji doživljaj, koji se može doživjeti bilo kao vanjsko iskustvo ili kao sopstveno iskustvo koje se može spoznati kroz *Einführung* (empatiju, uživanje, suosjećajnost), ili *Nacherleben* (ponovno proživljavanje).

UNUTARNJI (IMANENTNI) PRISTUP

Insistiranje na zanemarivanju vanjskih okolnosti i fokusiranje na unutrašnju strukturu književnog djela koje je shvaćeno kao završena, zatvorena struktura željelo je da skrene pažnju na potrebu da se djelo stavi u prvi plan i da se kao takvo analizira kako bi se tom analizom došlo do tražene objektivne spoznaje. To je kasnije označeno kao unutarnji ili imanentni pristup proučavanja književnosti. Nakon prve polovina 20. stoljeća i uspješno provedene „antipozitivističke pobune“ došlo je, objavljivanjem kapitalnog djela Ferdinanda de Saussurea *Uvod u opću lingvistiku* (1916) do naglog uspon lingvistike nauštrb filoloških proučavanja fenomena jezika i književnosti. U tom procesu važnu ulogu odigrali su mislioci okupljeni 1920-tih godina u krug koji se danas označava kao „ruski formalizam“ (Šklovski, Ejhenbaum, Tinjanov, Prop, Tomaševski, Gukovski, a naročito tu treba spomenuti doprinos Mihaila Bahtina i Jurija Lotmana, iako se oni mogu posmatrati iz neke druge vizure). Njihove napore nastavili su prvi zagovornici strukturalizma, okupljeni oko Praškog kružoka (Mathesius, Mukaržovsky, Jakobson, Trubeckoj, Karčevsky). U drugoj polovini 20. stoljeća došlo je do razvoja barem tri teorijska pristupa od 1960-tih na ovamo, kako to sažeto pojašnjava Jonathan Culler (Culler 2011). Prvi od njih obuhvata široki spektar psihoanalitičkih i dekonstrukcijskih promišljanja o jeziku. Drugi obuhvata feminističke, a zatim i rodno-studijske analize uloge roda i seksualnosti u svim razinama književnosti i teorije. Treći se odnosi na historiju usmjerene kulturalne teorije, koje se bave raznovrsnim diskurzivnim praksama, uključujući razne pojmove za koje se prije toga nije smatralo da imaju povijest, kao što su tijelo, rasa, porodica i druga pitanja. Drugim riječima, u manje od 50-tak godina bili smo i kao konzumenti, recipijenti i kao aktivni sudionici u tim međusobno povezanim razdobljima izloženi snažnim teorijskim promišljanjima, koje su ponudili predstavnici nekoliko filozofsko-lingvističko-psihoanalitičko-kulturoloških strujanja u angloameričkim, francuskim i općenito eurocentričkim intelektualnim krugovima. Strukturalizmu, poststru-

kturalizmu i dekonstrukciji su se, u različitim razdobljima druge polovine 20. stoljeća, priključili i mnogobrojni, nipošto manje ili više vrijedni zagovornici feminističke kritike prvog i drugog, pa i trećeg vala, potom, teoretičari kulturoloških studija i novog historizma, a napose i novi glasovi iz dotada potisnutih dijelova svijeta ili društva općenito, dakle, one ideje koje su zagovarali istaknuti predstavnici (post)kolonijalne kritike, te alternativne, marginalnih i manjinskih teorija.

Činjenica je da se u to vrijeme formirala izuzetno snažna i plodna kritičko-teorijska promišljanja o fenomenu književnosti, dok je sama književna produkcija bila u izvjesnoj regresiji ili stvaralačkom ćorsokaku. U narednih nekoliko decenija se značajno povećao broj teorijskih promišljanja, koja su otvorila mogućnost i brojnim postkolonijalnim, manjinskim i postmodernističkim ostvarenjima da konstituiraju novi korpus djela vrijednih proučavanja i tumačenja.

METODOLOGIJA PROUČAVANJA KNJIŽEVNOSTI

Metodologija proučavanja književnosti se još ponegdje shvata više kao zasebna disciplina koja uglavnom doprinosi razvoju teorije književnosti. Smatra se da je njen stvarni predmet izučavanja, ili, još bolje, prakse, bavljenje savremenim stavovima, razvojem mišljenja o zadacima i ciljevima teorije književnosti, te na taj način, predstavlja savremena shvatanja o teoriji književnosti. Njen krajnji cilj je da se multidisciplinarnim proučavanjem pomogne da se dođe do svrhe nauke o književnosti, te da se ona fundira uz bok sa drugim sličnim „naukama“, ili barem nekim srodnim disciplinama iz bliskih oblasti ili grana. Promišljanja književnog djela tokom 20. stoljeća u okviru strukturalizma, dekonstrukcije i poststrukturalizma skrenula su pažnju sa nekadašnjih metodoloških premisa tumačenja književnosti u posve drugom pravcu. Na izvjestan način je problematiziranje književnosti postalo nalik na današnju visoku matematiku, koju mogu shvatiti sam oni odabrani i najupućeniji. Izučavanje književnosti se počelo povezivati sa čitavim nizom povezanih disciplina, od kojih mnoge kao da uopće ne korespondiraju s uvriježenom recepcijom književnog djela kao tekstualne umjetnine. Čini se da je na djelu bio dvojak proces. S jedne strane se književnost našla u fokusu teorije i teorijsko-kritičkih promišljanja, što ju je vezalo za relativno manji broj recipijenata iz akademskog okruženja. S druge strane je ona protejski tražila nove oblike da ostane prisutna kod ogromne većine „običnih“ ljubitelja književnosti kao dostupni i „lakši“ umjetnički proizvod.

ZNANJE ILI ZNANOST/NAUKA O KNJIŽEVNOSTI

Valjalo bi se, ovdje, makar i u letimičnom pregledu, vratiti na najširi pojam onoga što se u tom vremenu dešavalo, a to je pretpostavljeno **znanje**, odnosno, **nauka/znanost o književnosti**. Sam naziv je nastao gotovo slučajno, usput. Njegov tvorac je dr. Karl Rosenkranz, gorljivi hegelijanac, koji je 1842. godine prvi upotrijebio tu čudnu njemačku kovanicu *literaturwissenschaft*. O tome govori Wellek kada spominje da se princip „naučnog“ uvukao potkraj 19. stoljeća u terminologiju proučavanje književnosti u Srednjoj Evropi, premda su izrazi poput *'science de la literature'* ili *'science of literature'* neslavno propali u drugim sredinama.

Na našim prostorima su se javljali kao „nauka o književnosti“ ili „znanost o književnosti“, ali su se u nastojanjima da se dođe do adekvatnijeg ekvivalenta ove sintagme, koja ni po čemu izvorno ne pripada ni humanističkim ni društvenim naukama, nego, prema preuzetoj analogiji sa prirodnim ili egzaktnim disciplinama nauke, dolazilo do čudnih situacija, pa i teških konfuzija. Naravno, zabuna se treba bojati, prije svega, u svom dvorištu, jer se u prijevodima pojedinih termina kojima se koriste Wellek i Warren potkralo niz ozbiljnih grešaka. Naime, odmah nakon prijevoda *Teorije književnosti*, izašla je i Wellekova knjiga *Concepts of Criticism* kao *Kritički pojmovi*, koji su uradili isti prevodioci Aleksandar I. Spasić i Slobodan Đorđević, a koja u prevedenom tekstu obiluje čudnim iznalaženjem terminoloških ekvivalenata:⁴

Bez namjere da cjepidlačimo i tražimo uzroke ovakvim rješenjima u okviru navedene prevedene terminologije, navest ćemo kako se Rosenkranzova kovanica postepeno javljala u radovima i promišljanjima nekih drugih autora. Termin se ponovo javlja u nekom časopisu 1865., a 1887. je Ernest Grosse održao predavanje o temi: *Die Literaturwissenschaft, ihr Ziel und ihr Weg (Nauka o književnosti, njen cilj i put/način)*. Ernest Elster je napisao pomno razrađeni traktat u dva dijela pod nazivom *Prinzipien der Literaturwissenschaft (Principi nauke o književnosti, volume I, Halle, 1897., volume II, 1911.)*, u kojem je primijenio principe i terminologiju psihologije Wilhelma Wundta. Potkraj 19. stoljeća je Nizozemac Henrik Clemens Muller održao *Lectures of the Science of Literature* u Edinburghu 1898. godine, a mogu se još spomenuti djela kao *La Science de la littérature* (1928–1929.), koju je napisao Rumun

---

⁴ Rene Velek, *Kritički pojmovi*, preveli Aleksandar I. Spasić i Slobodan Đorđević, Vuk Karadžić, Beograd, 1966, navedene strane 170–187. *et passim*.

Br.	Termin na engleskom jeziku	Prijevodni „ekvivalent“
1	context	„saštivo“, jer je i „text“ isto što i „štivo“, pa „sa+štivo“
2	literary scholarship	„književno znanstvo“
3	literariness	„književnosnost“
4	cultural expansionism	„kulturno osvajalaštvo“
5	„integral“ literary history	„celinska“ književna istorija
6	structural linguistics	„sklopna lingvistika“, jer je i „structure“ „sklop“.

Michel Dragomirescou, te knjiga *Introduction à une science de la littérature*, čiji je autor Guy Michaud, a koja je objavljena u Istanbulu 1950. godine.

Zatvaranje u vlastite granice ili (samo)nametnute kulturološke, identitarne, etno-nacionalne, političke i svake druge okvire uzrokovalo je svojevrsni paradoks. S jedne strane, došlo je do nekontrolirane ekspanzije novih visokoškolskih institucija – kako javnih a još više i privatnih – na kojima se još nije uspio profilirati čak ni manji broj novih a, doista, vrsnih teoretičara i kritičara, dok je na djelu postepeni biološki odlazak nekoliko istaknutih generacija velikih imena, koja su obilježila prethodnih pedesetak godina kontinuiranog rasta i razvoja teorijsko-kritičke misli na ovim prostorima. Istovremeno su se i oni nasljednici nekadašnjih velikana suočili i sa posvemašnjom krizom humanističkih disciplina u cjelini, jer je to trend koji od 1990-tih potresa cijeli svijet.

Književnost danas nema objektivni značaj koji je imala prije raspada Berlinskog zida, oktobra 1989. godine. Za veoma kratko vreme izmijenjen je i stvaralački i receptivni i interpretativni ambijent, i jedino što je od humanističkog koncepta u toj oblasti ostalo jeste napor društvene zajednice, tačnije, tek nekih njenih institucija, da očuvaju, u promijenjenom i novom dobu prilagođenom vidu, obrazovno-odgojnu funkciju književnosti. Ulaskom u digitalno doba se dodatno isprepleo taj prostor u kojem se teorijska misao nije posve dobro snašla. Isto bi se moglo reći i za djela koja se i dalje pišu u okviru tradicionalnih književnih žanrova, vrsta i podvrsta, premda ih, u najnovije vrijeme, razvojem novih tehnologija sve više potiskuju brojne hibridizirane forme za koje tek treba odrediti parametre ocjenjivačkih kriterija. To je posve osobita hibridna internetska književnost (*Cyber Literature*). Budući je ona, po

definiciji, globalnog karaktera, te se pojavljuje u kombinaciji elektronski priređenih pastiša slike, teksta, tona, video i filmskih isječaka, grafičkih i 3D formi, najčešće u vidu serijaliziranih uradaka na blogovima kreativnih pojedinaca kako na jezicima izvornih govornika, ali i na nekoj vrsti internacionaliziranog, globaliziranog engleskog jezika samo je pitanje vremena kada će se ona uspjeti da nametne kao prevalirajući umjetnički izraz u decenijama koje su pred nama.

Na neki način se i savremeno književno stvaralaštvo može usporediti sa brojnim medijskim pokušajima da se iz mase anonimnih takmičara izvuče potencijalna pjevačka, glumačka ili, općenito zabavljačka zvijezda u onome što se zove reality show. Sve dok se u književnu produkciju ne uključe veliki igrači i pretvore je u isplativu aktivnost, susretat ćemo se sa stvaralačkom entropijom, ili, prije, distrofijom.

A GDJE JE TU, DA PROSTIŠ, KNJIŽEVNOST ILI NEKAKVA NAUKA O KNJIŽEVNOSTI?

“Književnost govori o nama [ljudima – S. D.] , o našim životima i izborima i emocijama, o našem socijalnom postojanju i ukupnosti naših veza. Ona doprinosi našem promišljanju o tome kako živjeti, zato što (za razliku od historije) ne bilježi naprosto da se ovo ili ono dogodilo; ona traži obrasce mogućnosti – izbora i okolnosti i toga kako su izbori i okolnosti povezani – koji se pojavljuju u ljudskim životima s takvom upornošću da ih moramo uzeti kao *naše mogućnosti*. *I tako naš interes za književnost postaje [...] kognitivni: to je interes da uočimo [...] koje nam mogućnosti (i tragične nemogućnosti) život nudi, koje nade i strahove nosi i otvara*“ (Martha Nussbaum 2010: 1–11).

Savremeni književni kognitivizam je danas ipak skloniji prepoznati neraskidivu vezu književnosti i istine, odnosno činjenicu da zato što govori istinu o svijetu (ljudima, društvima, političkim sistemima i ostalim temama kojima se bavi), književnost ujedno može biti izvor znanja o svijetu (ljudima, društvima, političkim sistemima i ostalim temama kojima se bavi). I književnost se prirodno može povezati sa istinom, znanjem i razumijevanjem, pa nema razloga tvrditi da je mudrost ili spoznaja nešto što pripada isključivo području filozofije. O tome zorno svjedoči tekst Iris Vidmar „Književna filozofija ili filozofska književnost?“ u časopisu *Prolegomena*:

„Razmatranja o nepostojanju jasne granice između disciplina poput povijesti, filozofije i književnosti, kao i takozvani trend rortifikacije filozofije, prema kojem

filozofija prestaje biti znanost o „svijetu i čovjeku“ i počinje biti umjetno proizveden narativ, semantička konstrukcija, koja se, kao i književnost, referira samo na samu sebe i ne govori ništa o svijetu. U takvom okruženju, filozofija ili gubi svoju znanstvenost ili postaje posebna grana književnosti.

Ništa bolje ne prolazi ni književnost koja gubi svoj distinktivni humanistički aspekt i jedinstveni kognitivni doprinos i postaje samoreferirajući jezični konstrukt odcijepljen od svijeta i ljudskoga iskustva“ (Vidmar 2013: 285–313).

Današnje znanstveno proučavanje književnosti velikim se dijelom, ipak, nastavlja na pozitivističku tradiciju zasnivanja cjelovite historije književnosti 19. stoljeća koja započinje proučavanjem nacionalnih književnosti. Razvoj znanosti o književnosti razdijelio ju je u mnoge pravce, što je rezultiralo i metodološkim pluralizmom, na što posebno upozorava prof. Milvoj Solar u knjizi *Uvod u filozofiju književnosti* (Solar 2004). Ruski formalisti iz čijih su se ideja razvili suvremeni pravci u tom su pogledu najdosljednije pokušali predmetno područje znanosti o književnosti odvojiti od ostalih disciplina koje proučavaju književnost. Vremenom se u tu široko zamišljenu oblast proučavanja uklopilo nekoliko povezanih podoblasti ili legitimnih dijelova nauke/znanosti o književnosti :

- književna kritika,
- historija književnosti,
- teorija književnosti,
- književna metodologija.

Postoji još nešto što se dotiče ovih oblasti, a to je *metanauka o književnosti*, ili disciplina koja proučava „književnost o književnosti“. U okviru ove, doista, ogromne oblasti razvile su se brojne i druge poddiscipline i manji sastavni dijelovi tih poddisciplina: historija i teorija književne kritike, historija i teorija historije književnosti, metodologija, komparativistika, tekstologija, genologija... Sve to nas dovodi do ključnog pitanja, koje je opterećivalo (odvajkada!!!) brojne proučavatelje književnosti, a osobito one koji su, sredinom 19. stoljeća htjeli da je uspostave kao zasebnu, „egzaktnu“ nauku, sličnu tada dinamičkim prirodnim, ili, pak, i tek stvaranim društvenim naukama: da li je moguća nauka/znanost o književnosti? Odgovor, bar zasad, jeste optimističan, ali uz nekoliko bitnih ograničavajućih faktora koje treba posmatrati u odnosu na neke zadane kategorije. One se, upravo, donose na ono što se naziva „oblast ili predmet proučavanja“ i njenu inherentnu strukturu, koja, u konačnici, čini jedna koherentan i relativno zatvoreni određen cjeloviti sistem.

Postulat prvi:

Uzevši u obzir sve dosad navedeno, te otvarajući nova pitanja bez namjere da dosegemo konačne nego, možda, veće ili manje dijelove odgovora o ovoj ključnoj temi proučavanja književnosti u našem vremenu, trebalo bi krenuti od toga da su sva četiri aspekta bavljenja književnosti podjednako relevantna u traženju puteva do eventualne nove spoznaje.

Drugo pitanje odnosi se na moguće predviđanje dinamike razvijanja tako zasnovane „nauke o književnosti“. Ono se odnosi na određivanje prostora u koje bi se mogla smjestiti SVA književna djela koja bi trebalo, u najmanju ruku, uzeti u obzir kod određivanja korpusa proučavanja, s jedne, dok bi, u istovremenom, paralelnom prostoru, ostalo mjesta i za sva druga djela koja će tek biti napisana ili stvorena u dogledno vrijeme. Ta će dva procesa ići u dva usporedna pravca u dva međusobno povezana prostora. Jedan će činiti subverzivna, neuređena anarhična i kreativno svježija hibridna digitalizirana produkcija, dok će se u drugoj naći tradicionalna, „kanonizirana“ književna djela kao dio bitno smanjenog područja djelovanja izdavačke industrije. Između njih će se razvijati akademsko-teorijska kritika kao moguća poveznica i prostor za izvorna proučavanja i jednog i drugog prostora. U tom i takvom nastojanju da se uspostavi **sveobuhvatna metodologija promišljanja književnosti**, bi se, možda, mogli potražiti odgovori na pitanja o kojima je bilo govora. U toj i takvoj sveobuhvatnoj metodologiji promišljanja književnosti bi se, možda, iz ogromnog broja književnih djela sa svim njihovim vremenskim, prostornim, autorskim i svim drugim specifičnostima i kontadiktornostima, konstruirala jedinstvena i konzistentna slika svijeta.

KONZISTENTNA SLIKA SVIJETA?!

Stein Haugom Olsen (Olsen 2005) smatra da pri određenju književnosti u obzir treba uzeti socijalni kontekst koji omogućuje identificiranje i opisivanje književnoga djela, odnosno zajednicu autora i čitalaca koji dijele skup koncepata i konvencija koje im omogućuju da se s određenim tekstom bave kao s književnim tekstom/umjetničkim djelom. Zato ima smisla gledati na književnost kao ljudsku aktivnost na stvaranju sveobuhvatne slike svijeta, koja reflektirajući o čovjeku i njegovom mjestu u svijetu ujedno pokazuje i kako su ljudi pojedinih epoha razumijevali sebe i svijet. Isto tako ima smisla govoriti o mogućnosti književnosti da analizira koncepte kojima se

koristimo kada promišljamo o sebi i svojem unutrašnjem iskustvu. Ključno je pitanje da li bi to bila slika „realnog“ svijeta, ili, pak, slika, svijeta književnosti, koji je po mnogo čemu sličan, pa, možda ponekad, i istovjetan sa mnogim osobitostima „vanjskog“ svijeta, ali je jednako okrenut i vlastitom, „unutrašnjem“ svijetu/svjetovima, koji doživljavaju i tumače i taj svoj „unutrašnji“ i taj „vanjski“ svijet u istom „proizvodu“, kao i druge umjetnosti. U tu sliku se mora uključiti i virtuelni svijet, koji mnogi poimaju kao jednako stvaran sa uobičajenim shvatanjem i „vanjskog“ i „unutrašnjih“ svjetova. U 2012. godini, prema ranije navedenom Googleovom istraživanju, elektronske knjige su dostigle 20% svjetskog tržišta. Nekoliko godina kasnije, taj postotak se već kreće oko 50%, koliko ih je bilo na sajmu knjiga u Leipzigu 2016. Međutim, sada već ima tvrdnji da se taj trend usporava, opet u korist tradicionalnih štampanih izdanja.

Pri tome se svakodnevno mijenjaju i usavršavaju različiti mediji na kojima se proizvode nekadašnji tradicionalni tekstovi koji, makar u nazivu, čuvaju uspomenu na klasičnu odštampanu knjigu: audioknjige (*audio books*), elektronske knjige (*e-books*), knjige na CD-ROM-ovima, podcast, SMS knjige...

NOVI METAFIKCIJSKI „ŽANR“ ILI, TAČNIJE, „MULTIŽANR“

Čini se da je dvosmislenost i prilagodljivost savremene književne forme, njeno permanentno osciliranje između refleksivnosti i fikcionalnosti, između filozofije i nauke, književnosti i historiografije, njeno zavodljivo prijanjanje i uz emotivno i uz afektivno, i uz logičko i razumsko poimanje sadašnjeg svijeta, njena prisutnost u međuprostorima između estetičkih i diskurzivnih oblika izražavanja, a napose, pisanja; postalo plodno tlo za neki novi metafikcijski „žanr“. Ona se fundira tamo gdje prestaju i počinju i nauka i književnost, povezuje filozofske stavove svojom logičkom strukturom, ali i oslobođenim relativizmom, a da se pritom ne želi odreći ni svoje empirijske kao ni svoje emotivne utemeljenosti. Književnost je danas pritisknuta rastom skribomanije i grafomanije. Svi pišu, svi žele da budu pisci, knjige se lako i brzo objavljuju, i to osvojeno, demokratski pravo niko i nijednim argumentom ne može osporiti. Svaki ljudski život je božanska posebnost vrijedna da bude opisana i u tom opisivanju sačuvana, ali je, također, neminovna posljedica te i takve grafomanije i skribomanije smanjivanje interesovanja za drugog.

U takvom okruženju mogu se relativno lako izdvojiti i analizirati svi pojedini elementi („tvorevine“) tradicionalno klasificirane umjetničke, fikcijske, naspram

onome što se određuje kao nefikcionalna proza. U prvu veliku skupinu spadaju i vrste kao što su: bajka, basna, kratka priča, pripovijetka, satira, saga, roman i novela, dok u ovu drugu klasificiramo pretežno dokumentarne vrste zapisao kao što su: dnevnik, memoari, putopisi, esej, biografija i autobiografija. Između njih su se smjestila djela koja se u novije doba podvode pod termin laka ili trivijalna književnost (nekadašnji „šund“ ili „trash“): spekulativna fikcija, ljubavne priče („ljubići“ ili „herz romani“), fantastika (*fantasy*), priče strave i užasa (*horror* ili gotske priče – *gothic tales*, naučna fantastika (*science fiction*), misterija (*mystery*), kriminalističke priče ili trilери (*thriller*), detektivske priče (*detective fiction*) i kaubojske priče (*western*). Ne treba posebno dokazivati da trivijalna književnost plijeni pažnju stotina miliona tzv. običnih čitalaca pisanog teksta. Nefikcijsku prozu (*non-fiction*) prate dobro upućeni ljubitelji dosad marginalno shvaćanih književnih podvrsta; dok onu prvu, umjetničku prozu, čitaju đaci, studenti i odabrana manjina konzumenata pisane riječi u svijetu. Nju, mahom, najviše proučavaju profesionalni kritičari ili prosuditelji njene pretpostavljene umjetničke vrijednosti. Oni su tek malim dijelom izvan univerzitetske zajednice, koja u toj oblasti, vidi puni smisao svog opstojavanja u duhu nekadašnjih humboldtovskih ideala. Naravno, mnogi među tim profesorima univerziteta, osobito oni poput spominjane Marthe Nussbaum, ali i drugih velikana sa najistaknutijih svjetskih središta proučavanja književnosti, smatraju da budućnost čovječanstva bez tog segmenta prakticiranja i teoretiziranja književne produkcije – kako one koju smo naslijedili tako i one tekuće koja se tek stvara. Kultura i razumijevanje drugog primarno počiva na čitanju (i u doslovnom i u prenesenom značenju toga pojma), odnosno na selektivno shvaćenom pisanju. I tamo gdje sistem kulture i kulturne industrije favorizira kategoriju (medijskog i tržišnog) uspjeha ostaje malo prostora za razgovor o suštini stvari. Nedvosmisleno, književnost je sve češće samo način ispunjavanja slobodnog vremena, gola ili „puka“, „pučka“ ili „narodna“, masovna zabava... Takvom tvrdnjom kako je (laka) književnost danas samo jedan od industrijski oblikovanih načina mentalne relaksacije potrošačkog stada i ispunjavanja dokolice, gubi se iz vida dobar dio onoga što se na prvi pogled ne vidi. Usvajanjem takve dijagnoze dezavuirala se i sama književnost, ono staro i do danas ipak neopovrgnuto uvjerenje da je ta umjetnost, ipak umjetnost, prije svega, vid posebno artikuliranog govora, naročiti oblik posrednog, simboličkog i utoliko dubljeg razumijevanja svijeta.

U konačnici bi to moglo značiti da ni proučavanje književnosti neće doći pitanje, premda je malo vjerovatno da će 21. stoljeće imati toliku potrebu da razvija brojne teorije o tome kako se književnost (ne) da ili ne može sistematski i metodološki

proučavati, te da će se u svojim razmatranjima morati više pozabaviti isprepletenim odnosima i hibridnim umjetničkim formama, u okviru kojih će se naći više mjesta i za neku buduću „virtuelnu kanonsku književnost“.

NOVI PRISTUPI ZASNIVANJU METODOLOGIJE PROUČAVANJA KNJIŽEVNOSTI

Pri tome se otvara pitanje potrebe, pa i svrishodnosti proučavanja književnosti uopće, ili, pak, i kao takve smislene, razložne metodologije studija književnosti. Njen zamišljeni mogući krajnji cilj jeste da se multidisciplinarnim proučavanjem pomogne da se dođe do svrhe nauke o književnosti, te da se ona fundira uz bok sa drugim sličnim „naukama“ i njihovim disciplinama. Metodologija proučavanja književnosti bi se i mogla shvatiti kao specijalizirana podvrsta Opće metodologije humanističkih disciplina, čiji je osnovni zadatak da proučava i razvija metode kojima se istražuju, raščlanjuju, tumače i vrednuju književne pojave našeg doba. Postavlja se pri tom drugo bitno pitanje: kako, onda, danas uopće možemo određivati šta je to „književnost“?

Danas se više ne postavlja pitanje o tome da li je to jedinstvena metoda ili saradnja više različitih metoda — budući je uvjerenje o samo jednoj „univerzalnoj“ metodi davno prevaziđeno, a dominira shvatanje o potrebi usvajanja iskustava mnogih i raznorodnih učenja. Da li će se u određivanju „književnosti“ naglasak prebaciti sa pojedinačnog na ono što se da zamisliti kao pretpostavljena ukupnost baš SVIH djela koja se, primjenom ili užeg kriterija da se radi o onome što se smatra da je jezička umjetnina kao „tekst“, ili onog šireg da to mogu biti i brojne pomiješane, hibridne književne forme, ostaje da se vidi u budućnosti. U postmodernom medijskom i potrošačkom društvu, sve postaje slika, znak, spektakl, transestetski objekt, baš kao što sve postaje trans-ekonomsko, trans-političko i trans-seksualno. Virtuelni informatičko-elektronski (*online*) književni ili tekstovni iskazi prosto bujaju iz sata u sat, a ne iz godine u godinu, ili mjeseca u mjesec. Za njih se koriste različiti termini: elektronske */digital books/* ili *online knjige /eBooks, eTexts, eEditions, ePub/*, digitalizirani časopisi, online novine, *online* disertacije, razni digitalizirani dokumenti itd. U tom smislu se već konstituirao i naziv „književnost elektronskih medija“, ali se pojavljuju s i drugi nazivi, kao što su: internetska književnost, Web Lit, Online Lit, eLit itd. A, onda, se navode i ponešto uži termini kao novi žanrovi: Web Fiction, Online Fiction, Digital Fiction, pa i određeni podžanrovi: Gen Fiction, Het Fiction, Slash Fiction itd.

Premda u nešto manjoj mjeri, u elektronsku književnost spadaju i neke poetske i dramske forme, posmatrane u odnosu prema tradicionalnoj književnoj klasifikaciji, ali se one rjeđe pojavljuju samostalno jer se ove dvije vrste nalaze u izvjesnoj defanzivi, premda se neki njihovi elementi češće nalaze u brojnim hibridnim i sub-hibridnim književnim oblicima, u kojima dominira fikcionalna, narativna vrsta u raznovrsnim varijacijama i u kombinaciji sa slikom, zvukom, grafikom i animacijom. To se naročito vidi u rasprostranjenim modusima prezentacije fikcijskih vrsta i podvrsta. Među njima se izdvajaju *podcast* i *blog*.

KAMO I KAKO DALJE? IMA LI NAUKE U KNJIŽEVNOSTI NEGDJE U BUDUĆNOSTI?

Pokušat ćemo ukazati na mogućnosti savladavanja kriznih žarišta i ponuditi smjernice ne samo za opstanak nego i budući razvoj humanističkih nauka, a napose studija književnosti. U okviru njih valja potražiti i moguće odgovore o tome kako tumačiti digitalnu „književnost“? Očigledno je da se treba prilagođavati novim medijskim oblicima te pokušati iznaći raznovrstan i posve otvoren skup metodoloških pretpostavki za eventualno konstituiranje neke vrste širokog, ali dovoljno čvrstog okvira unutar kojeg bi se moglo razložno i smisljeno ukazivati na osobitosti novih žanrova i vrsta, te ih porediti s osobitostima dosadašnjih djela po raznim osnovama – bilo da se ukazuje na sličnosti, razlike, pa i odstupanja od nekadašnjeg načina interpretacije književno-umjetničkog stvaralaštva. Pri tome se mora poći od formalnog izgleda tih djela, te analizirati njihove sastavnice: tekst, sliku, grafiku, zvuk, video ili neke druge prepoznatljive elemente, a, potom, uključiti i druge bitne pretpostavke koji određuju uspjeh ili neuspjeh kod recipijenata (nekadašnje čitalačke, a sada, pretežno, gledalačke, posmatračke publike), kvantitet tih djela u datom razdoblju, njihov opstanak i prelazak u eventualne izvedene, ili nove stvaralačke oblike, kritičko-teorijska razmatranja, kao i reakcije sudionika na brojnim forumima, blogovima ili drugim vidovima iskazivanja mišljenja, ili, prosto, stava.

U konačnici je to „Never-ending story...“ U presjecima svih tih elemenata može se očekivati i relativno usaglašeno stanovište o KVALITETU takvih djela, čime se otvara prostor za njihovo uzdizanje na pijedestal (naj)boljih djela u određenoj formi (vrsti, žanru), što, neminovno, vodi ka KANONSKOM korpusu djela, s jedne, te ogromnom broju zanemarenih, nedovoljno kvalitetnih, ili neprihvaćenih djela. Ona će, naravno, imati svoje alternativne ili paralelne poklonike kao subverzivni (sub-

digitalni?) teritorij koji će se pokušavati nametnuti kao alternativa kanonskim djelima i konstituirati u vlastitom prostoru. Naravno da se svaki od ovih oblika iz različitih područja ne samo humanističkih ili društvenih nego DOSLOVNO SVIH nauka dalje grana u raznim pravcima i proširuje do u nedogled broj disciplina, koje bi trebalo uzeti u obzir kod razmatranja i raspravljanja ovako teškog pitanja. U tome se i sastoji sva kompleksnost pretpostavljenog zahvata u mnogobrojna područja, prikupljanje i analiziranje dosegnutih saznanja, podataka, činjenica i drugih neophodnih elemenata prijeko potrebnih za neku veću sintezu, koja nas može odvesti u novu spoznaju. A to i jeste cilj svake „prave“, „tvrde“ ili kakve sve ne „naučne djelatnosti“.

Pri tome se moramo neophodno poslužiti onim već dostupnim i korištenim „alatima“ u okviru prilično transformiranih pristupa materiji koju istražujemo, kako u njoj pretpostavljenoj holističkoj cjelini, tako i u međusprezi sa njenim elementima ili pod-oblastima ili disciplinama. Neke od tih disciplina su bile aktivnije u prošlim vremenima, dok su neke to tek postale relativno nedavno jer su se uključile u ogromni korpus ili fundus istraživačkih aktivnosti razvojem novih pristupa u procesu spoznaje svijeta i u njegovom „objektivnom“, „stvarnom“, „istinitom“, „pojavnom“ iskazu, pa i „paradigmi“, ali i u širokom „subjektivnom, „duhovnom“, „spekulativnom“ poimanju pojava i procesa koji ga čine izuzetno složenim zahvatom. Čini se uputnim da se još jednom raščlane neke stvari. Treba odrediti dovoljno širok metodološki pristup proučavanju pitanja, ali i neminovno sveden na razumnu mjeru u okviru zadatih okolnosti. Treba odrediti makar neki privremeni, radni pojmovni aparat, te njegov opseg u kojem je neko zadato određenje prihvatljivo kao takvo, bez namjere da se ili nameće ili čak prihvata. Oba su postupka u aktivnom suodnosu, pa će se pojavljivati ili naizmjenično, ili istovremeno.

PRETPOSTAVLJENI TEORIJSKO-TERMINOLOŠKI OPSEG I/ILI DUBINA

Bez dobro fundiranih teorijskih argumenata se ne može pomišljati o cjelovitom promišljanju književnosti i književnih pojava danas. To znači da se teorije novijeg vremena (od 20. stoljeća na ovamo) moraju dobro savladati, poznavati njihovu terminologiju i suštinske odrednice i istaknute autore u većoj mjeri nego one klasične, koje su redefinirane u 19. stoljeću, te nametnute kroz obrazovni sistem kao modus određivanja poetičko-historijskih kategorija pomoću kojih se i dalje najčešće tumače književna djela. U tome se sastoji i druga vrsta zahvata u raspoloživu materiju, gdje

se pristupa po načelu od pojedinačnog dijela ka cjelini, od svakog pojedinog elementa u vrlo naglašenoj međuzavisnosti ka ukupnosti procesa. To i jeste:

Postulat drugi

Valja uočiti da je u određivanju „književnosti“ naglasak prebačen sa pojedinačnog na ono što se da zamisliti kao pretpostavljena ukupnost SVIH djela koja se, primjenom ili užeg kriterija da se radi o onome što se smatra da je jezička umjetnina, ili onog šireg da to može biti i neka vrsta pomiješane, hibridne književne forme ne samo svih vrsta usmenih i pisanih izričaja nego i pridodanih /multi/medijskih tvorevina, koje potiču iz cjelokupne ljudske djelatnosti u vremenu i prostoru. Kriterij ukupnosti je bitan radi povezivanja sa temeljnom zamjerkom, koju i dalje često ističe egzaktna, „tvrda“ nauka, da (ni) je moguće postići misaono sređivanje proučavanog predmeta istraživanja unutar objektivne stvarnosti na pojedinačnom, već na osnovu velikog, ili makar većeg, broja pojedinačnih slučajeva.

S druge strane, ovdje se otvara prostor za uključivanje u obje strane proučavanja dva ključna elementa: interpretacije i klasifikacije (Solar 2004: 260–309). Osobitosti posmatrane književno-umjetničke tvorevine se najčešće potvrđuje u tumačenju (interpretaciji) pojedinačnog djela u kojem se traži značenje ili smisao. Svaki analizirani artefakt se pokušava opisati tako da se u njemu prepoznaju ili čak „otkriju“ one značajke koje ga čine individualnim i/ili originalnim da ga mogu ne samo razlikovati od drugih tvorevina koje ne posjeduju te osobine, nego i vrednovati u odnosu na druga djela s kojima se neminovno uspoređuje u izabranom okviru ili po nekom drugom kriteriju. Klasifikacija ističe opće i zajedničko te zanemaruje pojedinačno, individualno, originalno i ono što se odnosi na vrijednost, budući da u dijahronijskom propitivanju teži vrijednosno neutralnim zakonitostima u datom vremenu i prostoru, prema razložno utvrđenim i dokazanim osobinama predmeta ispitivanja. To, odmah, uključuje i pitanje da li se valja pridržavati samo usredsređenosti na „tekst“ ili, književnu umjetninu kao zaseban artefakt u okviru onoga što je nekada obilježavano kao unutrašnji, „imanentni“ pristup“, ili ćemo se pretežno oslanjati na šire posmatranje okolnosti unutar kojih je došlo do nastanka tog djela, dakle, na „kontekst“.

U tom pravcu se već mijenja i izdavačka industrija, gdje je sa scene nestalo mnoštvo nekad veoma poznatih i uspješnih izdavačkih kuća. Njih su „progutale“ veće aglomeracije kao što su danas najveći među njima Pearson, Thomson Reuters, RELX

Group, Walter Klouwer ili Penguin Random House, unutar kojih su se našle i već fuzionirani giganti poput Macmillana, Berthelsmana ili Mondadorija. Zamjetan je uspon medijskih kuća iz Kine (Phoenix Publishing and Media Company i China South Publishing & Media Group Co., Ltd), Indije i Japana, iako se one zasad pozicioniraju na „domaćim“ tržištima i tek se spremaju da uđu na globalni plan. Svakako će i ukusi i omiljene književne forme iz tih dijelova svijeta postati zanimljivi u prijevodu na engleski ili španjolski široj populaciji, što i neće biti veći problem budući su i sada dostupne razne aplikacije poput Google Translator, ili neki drugi programi za prevođenje. Na dužu stazu, to može dovesti do oživljavanja zaboravljenih ili posve nestalih književnih vrsta, ali u izmijenjenom, hibridiziranom obliku, koji će biti primjeren potrebama novih korisnika. Ne treba zaboraviti ni uticaj tzv. društvenih mreža (*social networks*) ili određenih internetskih portala, koji kontinuirano prate i komentiraju/recenziraju zbivanja, te preporučuju određena izdanja neslućenom broju zainteresiranih „pratitelja“ (*followers*). Po najnovijim podacima, samo na Facebooku danas ima već 1.4 milijarde korisnika, pa se promocija nekog izdanja može munjevito proširiti cijelim svijetom. Naravno, i tu će dolaziti do određene selekcije, pa će se, vjerovatno, pozicionirati određene oblasti ili domeni unutar kojih će biti mjesta i za tradicionalne ili za virtuelne „klasike“, ali i one „podzemne“, subverzivne, eksperimentalne ili avangardne uratke, koji stoljećima perzistiraju usporedo sa kanoniziranim djelima određene književne produkcije. To, istovremeno, znači, da će se zadržati neka ostvarenja vezana za određene etablirane kritičko-teorijske kriterije, kao što su etnonacionalne, regionalne pa i dijalekatske ili neke druge identitarne podjele književnosti, ali da će se u nekom trenutku u budućnosti pojaviti i stanovita „globalizirana“ (ne i globalna!) književnost, koja će, možda, biti najbliža onoj Goetheovoj ideji o *Weltliteratur* (svjetskoj književnosti). Udio odštampanih knjiga će se značajno smanjivati u odnosu na elektronička izdanja, ali će izdanja na papiru, pretpostavljamo, i dalje biti u rukama najšire dječje populacije (do 12 godina starosti), te ozbiljnijih, zrelijih čitalaca, koji će, svako iz svojih razloga, htjeti da čitaju na „starinski“ način.

Sličan se trend dogodio i u produkciji muzičkih i likovnih ostvarenja, pa i u radijskoj, a onda i filmskoj i TV industriji, što samo pokazuje da će prelazak na nove medije biti neujednačen i ponekad nepredvidiv.

U jednom se nalazi ipak, **sâmo djelo** kao fokus interpretacije, jer je baš ono predmet kritičkog razmatranja, premda se i tu mogu pretpostaviti dvije vrste analitičkog pristupa:

- 1) kontekstualno, dijahronijsko tumačenje na osnovi već istraženih i vrednovanih djela iz istog perioda od strane savremenika i/ili kritičkog promatranja i ocjene potonjih generacija;
- 2) kritičko, sinhronijsko tumačenje iz vizure vremena i pojmovnog aparata koji je u datom periodu ljudskog razvoja poznati i upotrebljivi stručni terminološki instrumentarij, bilo da se služi samo svojim (zatvorenim) terminima, ili ih posuđuje i primjenjuje iz drugih sistema promišljanja i dokazivanja izgrađujući proširenu, hibridiziranu intepretaciju.

Time se otvaraju i druge mogućnosti proučavanja, koje nas vraćaju na nekadašnje rasprave o tome da li je potrebno više ili manje, odnosno, posve ili nikako, posmatrati književno djelo u odnosu na ono što se podvodilo pod njegovu „formu“. Ili je, pak, bolje da se izučavanje više usredsredi na njegovu „sadržinu“. Iako je moguće u cilju analitičkih promišljanja naglasak staviti više na formu, ili, pak, nešto više na sadržinski dio izučavanog književnog djela, bilo bi uputnije ova dva elementa, formu i sadržinu, posmatrati u aktivnom suodnosu. Njih posmatramo kao nadopunu jednog elementa drugim, kome se posvećuje relativno manje prostora, u odnosu na onaj čija analiza prevladava i u kojoj se uočava i vrijednosni stav tumača djela. Pri tome je posve moguće (po)služiti se već utvrđenim pojmovnim kategorijama o književnim žanrovima, vrstama i sl. kao naslijeđenom referentnom okviru prema kome se određuje pripadnost djela određenom obliku unutar više ili mnogo takvih ili sličnih oblika naspram kojemu se, eventualno, baš tako određuje.

Književnost i djelo nesporno nastaju u vremenu i prostoru, te se ne mogu isključiti iz sistematskog proučavanja bilo pojedinačnog djela, više njih, mnogo njih, ili, idealno, svih djela koja su stvorena u određenom temporalno-spacijalnom kontekstu. Pri tome se može uzeti kao pristup da ti elementi konteksta služe kao vanjski okvir, kao dijahronijska tačka u čijem su horizontalnom okruženju nastaja(ja)la i druga književna djela s kojima se ispitivano djelo može samjeravati i porediti po nizu osobina. Ako bi se, pak, morao dati primat, ili makar neka mala prevaga, jednoj od dviju vrsta analitičkog pristupa, moglo bi se prihvatiti mišljenje da je predmet razmatranja, ipak, samo djelo kao fokus interpretacije, ali se i tu mogu pretpostaviti dvije vrste analitičkog pristupa. S jedne strane, slojevito i dubinsko, pretežno kontekstualno, dijahronijsko tumačenje na osnovu već istraženih i vrednovanih djela iz istog perioda od strane savremenika i/ili kritičkog promatranja i ocjene potonjih generacija; dok se, s druge strane, istovremeno otvara minuciozno, kritičko i, nadalje, sinhronijsko tumačenje iz vizure vremena i pojmovnog aparata koji je u

datom periodu ljudskog razvoja postao poznati i upotrebljivi stručni terminološki instrumentarij. Naravno, ostavlja se sloboda onima koji će se baviti takvim kritičko-vrijednosnim posmatranjima da se služe samo određenim skupovima promišljanja, dakle, svojim (zatvorenim) terminima i kritičkom aparaturom; ili da ih se posuđuje i primjenjuje iz drugih sistema promišljanja i dokazivanja izgrađujući proširenu, hibridiziranu interpretaciju.

S druge strane, noviji i neki budući referentni okvir će sve više zahvatati u razne oblasti ljudskog saznanja, te se ne mogu odbaciti ni ona promišljanja koja ističu svojevrsan paradoks dominacije burdijeovskog simulakruma nad nekakvim „realnim“ aspektima složenog informatičko-tehnološkog okruženja u kojem se nalazimo i za koji se nametnula potreba za drugačijim vidovima tumačenja. Ne treba da začudi što se u tim novijim pristupima isprepliću temporalno-spacijalne interpretacije književnosti (geokritika), ili što se ističe potreba za ukazivanjem na pustošenje i ljudskog i prirodnog habitata (ekološka kritika), ili što se sve više poseže za terminologijom iz mnoštva dosad manje poznatih disciplina kao pogodnom za uobličavanje novih vidova kritičkih promišljanja književnosti sadašnjosti i ne tako daleke budućnosti.

U tom smislu je gotovo nemoguće dati neki dobar savjet, pa ni valjanu preporuku onima koji tek ulaze u te zakučaste teorijsko-kritičarske svjetove. S jedne strane je neobično bitno da se budući kritičari dobro obavijeste i „oboružaju“ raznovrsnim teorijskim naslijeđem, te ga kombiniraju sa mogućnostima konsultiranja, ipak, probrane količine dostupnih izvora, do kojih se danas lako dođe u beskrajnim elektroničkim repozitorijima što se kreiraju i otvaraju ka potencijalnim korisnicima doslovno iz dana dan, ako ne i iz sata u sat! Stjecanje potrebnih kompetencija i raspoloživih vještina (alata!) u njihovom dinamičkom suodnosu i u čitalačkom i u kritičarskom iskustvu će, neminovno, voditi ka situaciji u kojoj će biti potrebno da se jasno odredi o kojem se referentnom okviru (ili više njih!) radi, te koji od njih, a nadasve i kako, će se primijeniti u klasifikacijskom, a, onda, i kritičko-teorijskom smislu.

U konačnici bi trebalo iskazati određenu vlastitu suzdržanost (*self-constraint*) i prema prevelikom oslanjanju na teorijsko-znanstvenu aparaturu, koja se nerijetko pojavljuje u ogromnom broju napomena što ponekad prevladava u odnosu na temeljni tekst, ali i prema impresionističkom, imanentnom (*intrinsic*) kritičkom tumačenju književnosti, iako se mora iskazati jasna razina subjektivnosti u smislu predstavljanja vlastitih stavova po kojima se razlikuje naše bavljenje književnosti od drugih proučavatelja. Tu se misli na sve izraženiju praksu, koja se nerijetko očituje u

ogromnom broju tekstovnih napomena što ponekad prevladava u odnosu na temeljni tekst, pa se stječe dojam da je u pitanju određeno „sakrivanje“ iza prenaplašenog autoriteta konsultiranih izvora naspram vlastitom mišljenju. To, nipošto, ne znači da bi se trebalo posve okrenuti nekakvom impresionističkom, imanentnom tumačenju književnosti bez oslanjanja na teorijsko-kritičku baštinu i njene iskazane i dostupne domete i rezultate. Buduća izučavanja i tumačenja književnosti, bez obzira na to u kakvom se vidu ona bude pojavljivala i razvijala, morat će da sačuvaju i priličnu razinu subjektivnosti u smislu jasnog predstavljanja vlastitih stavova u odnosu na ogromnu količinu, pa i kvalitet, globalizirane teorijske galaksije.

Treba se nadati da će takvo razumijevanje uloge budućih kritičara književnog stvaralaštva ne samo očuvati potrebu da se proučavanjem književnosti bave ne samo akademsko-znanstveni krugovi i u uvjetima podosta izmijenjenog sistema visokog (virtuelnog?) obrazovanja nego i svi oni, ne neminovno osposobljeni za te poslove iz prethodnih vremena, ali koji su u stanju da se o tome izjašnjavaju putem društvenih mreža, blogova, diskusionih foruma ili nekih drugih oblika kritičko-interpretativne aktivnosti kao vida svog odnosa prema stvaranju književnosti i njenih tumačenja. Ako je u nekom trenutku slogan da će „poeziju svi pisati“ mogao zazvučati nerealno i pretenciozno, danas „književnost“ sve više i više „proizvode“ ne samo profesionalci u smislu književnika kao zanimanja od kojeg žive nego i desetina miliona „običnih“ stvaralaca, kojima je to dio ispunjavanja svakodnevnice, čak i bez jasnih namjera da se, u slučaju uspjeha, posvete samo tim aktivnostima.

Na sličan način se postepeno povećava i broj onih koji ocjenjuju te uratke, pa bi se moglo zaključiti da je još daleko vrijeme kada će „književnost“, možda, prestati da bude zanimljiva ljudskom rodu i u smislu njenog stvaranja, ali i proučavanja i ocjenjivanja. Nada, doista, umire posljednja, ali se iskreno nadam da će književnost uspjeti da opstane, iako u nekim novim, drugačijim oblicima i na nekim tehnološki primjerenijim medijima budućnosti koja je već počela. Na isti način se nadam da će o njoj smisljeno raspravljati i laički kritičari i brojni pripadnici profesionalne akademske zajednice, premda se ne usuđujem prognozirati kako će to raditi. Na njima je da sami otkriju te puteve i načine bavljenja tim poslom.

U tome treba tražiti i pronaći moguću budućnost književnih studija.

LITERATURA

1. „The Teaching of the Arts and Humanities at Harvard College: Mapping the Future”, 31. May 2013, 1-68 (dostupno na: <http://artsandhumanities.fas.harvard.edu/>)
2. Beker, Miroslav (1986), *Suvremene književne teorije*, SNL, Zagreb
3. Biti, Vladimir (2000), *Pojmovnik suvremene književne teorije*, Matica hrvatska, Zagreb
4. Burzynska, Anna i Michal Pawel Markovsky (2009), *Književne teorije XX. veka* (prevela Ivana Đokić), Službeni glasnik, Beograd
5. Calvino, Italo (1988), *Six memos for the next millennium*, Harvard University Press, Cambridge, MA
6. Compagnon, Antoine (2007), *Demon teorije*, prevela s francuskog Morana Čale, AGM, Zagreb
7. Culler, Jonathan (2011), *Literary Theory: A Very Short Introduction*, Oxford University Press, Oxford and New York
8. Eagleton, Terry (1987), *Književna teorija*, SNL, Zagreb
9. Eco, Umberto (2005), *On Literature*, translated by Martin McLaughlin, Secker and Warburg, London
10. Foucault, Michel (1966), *Les Mots et les Choses: Une archéologie des sciences humaines*, Gallimard, Paris
11. Foucault, Michel (1975), *Surveiller et punir: naissance de la prison*, Gallimard, Paris
12. Fowler, Roger (1996), *Linguistic Criticism*, Second edition, Oxford University Press, Oxford and New York
13. Guillén, Claudio (1971), *Literature as System. Essays Towards the Theory of Literary History*, Princeton University Press, Princeton
14. Habib, M. A. R. (2008), *A History of Literary Criticism and Theory*, Blackwell, Oxford
15. Leitch, Vincent B. et al., eds. (2001), *The Norton Anthology of Theory and Criticism*, W.W. Norton & Company, New York
16. Lešić, Zdenko (2003), *Nova čitanja: Poststrukturalistička čitanka*, Sarajevo, Buybook.
17. Lešić, Zdenko; Kapidžić-Osmanagić, Hanifa; Katnić-Bakaršić, Marina; Kulenović, Tvrtko, ur. (2006), *Suvremena tumačenja književnosti*, Sarajevo Publishing Sarajevo

18. Lodge, David and Nigel Wood, eds. (1988, 22000), *Modern Criticism and Theory*, Longman, London
19. Markiewicz, Henryk (1978), *Nauka o književnosti*, Nolit, Beograd
20. Meić, Perina (2010), *Čitanje povijesti književnosti*, Alfa, Zagreb
21. Nussbaum, Martha (2010), *Not for Profit: Why Democracy Needs the Humanities*, Princeton University Press, Princeton
22. Olsen, Stein Haugom & A. Petersson, eds. (2005), *From Text to Literature: New Analytic and Pragmatic Approaches*, Palgrave Macmillan, London
23. Perloff, Marjorie, "Crisis in the Humanities? Reconfiguring Literary Study for the Twenty-First Century", u: Perloff, Marjorie (2004), *Differentials: poetry, poetics, pedagogy*, University of Alabama Press, Tuscaloosa, AL, 1–19.
24. Petrović, Svetozar (1972), *Priroda kritike*, Liber, Zagreb
25. Petrović, Svetozar (2009), *Nauka o književnosti – izabrani spisi*, (priredio Zdenko Lešić), Službeni glasnik, Beograd.
26. Rüegg, Walter, gen. ed. (2004), *A History of the University in Europe. Volume III. Universities in the Nineteenth and early Twentieth Century (1800–1945)*, Cambridge University Press, Cambridge
27. Sartre, Jean-Paul (1948, 1978), *What is Literature?*, translated by Bernard Frechtman, Methuen & Co, London
28. Selden, Raman, ed. (1995), *The Cambridge History of Literary Criticism: Vol. 8 From Formalism to Poststructuralism*, Cambridge University Press, Cambridge and London
29. Sent-Bev, Šarl Ogisten (1960), *Književni portreti*, Kultura, izbor Eli Fincija; prevod, pogovor i beleške Frida Filipović, Beograd
30. Solar, Milivoj (1995), *Laka i teška književnost*, Matica hrvatska, Zagreb
31. Solar, Milivoj (2000), *Granice znanosti o književnosti*, Naklada Pavičić, Zagreb
32. Solar, Milivoj (2004), *Uvod u filozofiju književnosti (Izabrana djela 2)*, Golden marketing - tehnička knjiga Zagreb
33. Stamać, Ante i Zdenko Škreb (1998), *Uvod u književnost – teorija, metodologija* (peto poboljšano izdanje), Globus, Zagreb
34. Teeuwen, Mariken (2005), „Martianus Capella“, u: Glick, Thomas F., Steven John Livesey, Faith Wallis, eds. (2005), *Medieval Science, Technology and Medicine: An Encyclopedia*, Routledge, New York, London, 330–331.
35. Tomašević, Boško (2011), *Protiv književne teorije*, Akademska knjiga, Novi Sad.

36. Vidmar, Iris (2013), “Književna filozofija ili filozofska književnost?“, *Prolegomena*, 2, 1, 285–313
37. Velek, Rene (1966), *Kritički pojmovi*, preveli Aleksandar I. Spasić i Slobodan Dorđević, Vuk Karadžić, Beograd
38. Wellek, Rene & Austin Warren (1949), *Theory of Literature*, Harcourt, Brace, Jovanovich, New York
39. Wellek, Rene (1963), *Concepts of Criticism*, Yale University Press, New Haven and London
40. Zirimu, Pio and Andrew Gurr, eds. (1971, 1977), *Black Aesthetics: Papers from a Colloquium Held at the University of Nairobi*, East African Literature Bureau, Nairobi

ATTEMPT TO OVERCOME THE CRISIS IN HUMANITIES FROM THE VIEWPOINT OF LITERARY STUDIES IN THE 21ST CENTURY INFORMATION AGE

Summary

A decline of interest for studies of humanities in general has been the constant topic of interest in the last 20 years or so. A rather influential report from the Harvard University from May 2013 can be taken as the best proof for such a claim. It has also been stated that social studies and humanities had been in a crisis and retreat from the aggressive development of natural, technical and especially information sciences in the global context of 21st century. The paper will try to show certain features in a peculiar transformation of more than 300 years long period of emergence and development of *humaniora* as a particularly expression of the Modern Age, having been determined by the Industrial revolution and the concurrent need to establish a comprehensive educational, academic and scientific system, which played an important role in the world during 19th and 20th century. The key characteristics of such a system will be listed – from public and private universities, academic and scientific institutions, libraries, academic publications and publishing, academic and professional gatherings, as well as criteria for measuring of accomplishments, be it in any individual or the entire community of researchers. These movements will be presented for the angle of philology and, notably, literary studies that can both serve in such a segment as suitable examples of recent crisis of humanities and their disciplines.

The main issue raised encompasses the need and utility of studying literature at all, as well as of defining the new kind of methodology of literary studies. Its imaginary ultimate goal can be to develop a number

of interdisciplinary studies aimed at reaching the answer of determining the future rational for literary studies, which can be safely placed alongside other „hard“ sciences and their respective disciplines. The methodology of literary studies can be understood as a specialised branch of General Methodology of Humanities. Its purpose is to provide a framework for research, analyses, interpretation and evaluation of literary phenomena of our times. One does not pose a question nowadays if it can be taken as a single method or the collaboration of many diverse methods – since the belief of a unique and 'universal' method had been duly abandoned, while the opinion of accepting experiences from diversified areas of learning became more dominant. In an effort to define what 'literature' might mean today and in the future the emphasis have been shifted from the individual work(s) to a kind of imaginary and comprehensive collection(s) of ALL works deemed to be labelled as 'literature'. Either a more focused or larger criteria could be applied in order to establish what a literary artefact understood as 'text' might emerge on the surface; or a number of mixed, hybrid literary forms would eventually prevail; remains to be seen in the future.

The paper will try to focus on possibilities for overcoming the critical burning issues and to offer some guidelines not only for the survival of, but also to the future development of humanities, in particular of literary studies.

Key Words: Crisis of Humanities, needs and utility of literary studies, methodology of literary scholarship in information age

Adresa autora
Authors' address
Filozofski fakultet u Sarajevu
Franje Račkog 1
71000 Sarajevo
srebren.dizdar@ff.unsa.ba

Rad prezentiran na Naučnoj konferenciji “Savremeni izazovi i perspektive društvenih i humanističkih studija”, Filozofski fakultet u Tuzli, april 2017. god.

